

N.Nərimanovun anadan olmasının 150 illiyi qarşısında

Nəriman Nərimanov və milli azadlıq uğrunda mübarizədə Azərbaycan qadınları

Avropada, sonra Rusiyada XIX əsrdən başlanan maarifçilik ideyaları XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda da yayılmağa başladı. Avropanın və Rusiyanın bir sıra məktəblərində təhsil alan zadəgan, kübar ailələrin övladları bu ideyaları Vətənə gətirmiş, əsrlərdən gələn milli mədəniyyətimiz, mənəvi-əxlaqi dəyərlərimizə söykənərək xalqımızda milli dövlətçilik duyğularının oyanması işinə təkən vermişdir. M.F.Axundov, H.B.Zərdabi, N.Nərimanov və digər ziyalılardan başlanan maarifçilik ruhu dirçəlişimizə zəmin yaratmışdır.

Azərbaycan maarifçilərinin ideya, məfkurə mənbəyindən bəhrələnen Nəriman Nərimanov əsərə dünyasına üsyan qaldıran, inqilab tufanlarında mətinləşərək, bəşəriyyətin yolunu bir mayak kimi işıqlandıran, xoş müjdəli azadlıq carçısı kimi Şərqdə məşhur olmuşdur.

Həkim əllərilə məzlumların dərdlərinə şefa verən, müəllim ürəyilə zehinlərə maarif ziyası saçan, publisist qələmilə yatmışları oyadan, alovlu inqilabçı səsi ilə yurddaşlarını mübarizəyə səsləyən Nəriman Nərimanov qadın azadlığının, qadın hüquqlarının da böyük carçısı olmuşdur.

Cəhələtin hökm sürdüyü şərait, qızların vaxtsız ərə verilməsi, qadınların hüquqsuzluğu başqa tərəqqipərvər ziyalılar kimi, Nəriman Nərimanovu da çox düşündürürdü. O, bir sıra əsərlərində ərə ağrısı ilə bu vəziyyəti təsvir etmiş, nadanlıq dünyasına qarşı öz üsyankar səsinə qaldırılmışdır. O, çoxarvadlığın düşməni idi.

Həyatda, cəmiyyətdə hər cür eybəcərlik, nadanlıq, savadsızlıq üzündən baş verir. Kamil insanın, sivil cəmiyyətin formalaşması üçün ulu Tanrımız bizə yüksək mənəvi, əxlaqi dəyərlər, "Qurani-Kərim" kimi müqəddəs kitab, elmə, biliyə, haqqa, ədalətə, paklığa, mərhəmətə çağırışlar bəxş etmişdir.

Ancaq bu müdrik kəlamları dərk etməyən cahillər əsrlər boyu nadanlıq mühitinin yaranmasına səbəb olmuşlar.

N.Nərimanov bu məsələyə həssaslıqla yanaşmış, elmi, ədəbi, mədəni, siyasi fəaliyyətlərində müdriklik göstərmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Avropada, Rusiyada maarifçilik hərəkatı genişləndikcə, yeni ideyalar, fikirlər cəmiyyətə yeni ab-hava gətirirdi. Əsrin əvvəllərində "Təsəttür nisvan" məsələsi ətrafında mübahisələr başladı. Qadın məsələsi ətrafında çox mübahisələr getdi, bir-birinə zidd fikirlər irəli sürüldü. O zaman nəşr olunan "Həyat", "İqbal", "İrşad", "Səda", "Tərəqqi", "Füyuzat", "Şəlalə", "Dirlik" və s. mətbuat orqanlarının səhifələrində qadın azadlığına, qadın təhsilinə dair yazılar dərc edilirdi. Bu yazıların müəllifləri iki cəbhəyə

bölünmüşdü. Mühafizəkar fikirlə adamlar qadın məsələsini şəriət nöqtəyi-nəzərilə həll etməyə çalışırdılar. Demokratik görüşlü ziyalılar, o cümlədən Nəriman Nərimanov qadın azadlığını ümumi ictimai-siyasi problem kimi ortaya atırdı... "Tərəqqi zəncir sevməz..." deyirdi. "Qadın azadlığı məsələsi yalnız o zaman həll oluna bilər ki, bütün eybəcərliklərin törədici köhnə, kif atmış cəmiyyət, ictimai quruluş gərək dəyişdirilsin".

Gələcəyi yaxşı görən mübariz yazıçı inandırır ki, qadın azadlığının həllində qadınların özlərinin də fəaliyyət göstərmələri lazımdır. Nəriman Nərimanov deyirdi: "...Qadınlar kişilərə ümid bağlayıblarsa, işləri fənadır, zəncirdən xilas olmayacaqlar... O vaxt ki, qadınlar öz hüquqlarını düşündülər, heç bir cahil qüvvə onların azad olmaqlarına mane olmaz".

Nəriman Nərimanov öz fəlsəfi, etik-əxlaqi görüşlərində qadınlara yüksək qiymət verir, onların təmiz, pak, mənəvi aləmini, ülvə hissələrini puç edən cəmiyyəti tənqid edirdi. O, "Bahadır və Sona", "Pir", "Şamdan bəy" və başqa bədii əsərlərində böyük arzularla, təmiz hissələrlə yaşayan, düşükləri ağır vəziyyətdən çıxış yolu axtaran maraqlı qadın obrazları yaratmışdır.

Nəriman Nərimanov bir maarifçi kimi qadın təhsili məsələsinə böyük fikir verirdi. O, özünü millət adından danışan varlılara tutub deyirdi: "...bir qız məktəbi açın, millətə tərbiiyəli, məlumatlı qızlar, analar hazırlayın, çünki uşaqlarımızın tərbiyəsizliyindən atalarımız, analarımız qanlı yaşlar tökürlər. Onların tərbiyəsizliyindən əcnəbilərə gülcünc olmuşuq...".

Nəriman Nərimanov Həştərxanda inqilabi iş apararkən maarif, mədəniyyət məsələləri ilə də məşğul olur, qadın təhsili və azadlığı ideyasını ardıcıl surətdə irəli sürürdü. O, Həştərxanda nəşr olunan "Bürhani-tərəqqi", "Astraxanski kray", "Astraxanski vestnik", "Prikaspiyski kray" və s. qəzetlərdə tez-tez çıxış edirdi. Onun "Prikaspiyski kray" qəzetində dərc olunmuş "Müsəlmanlar arasında qadın təhsili" sərlöv-

N.Nərimanov Azərbaycan Bitərəf Qadınlarının Birinci Qurultayı, əziz xatirə. 1921

həli məqaləsi tərəqqipərvər ictimaiyyətin geniş marağına səbəb olmuşdur. N.Nərimanov həmin məqalədə qadın təhsilinin dözülməz vəziyyətdə olduğunu göstərməklə yanaşı, xalq qadın təhsili uğrunda mübarizəyə çağırırdı. "Müsəlmanlar arasında yenə qadın məsələsi", "Qadın və onun nəsle təsiri", "Aləmi nisvan" məqalələrində də N.Nərimanov öz inqilabi, demokratik fikirlərini söyləyirdi. Onun 1911-ci ildə Həştərxanda çapdan çıxmış "Aləmi nisvan" adlı əsəri gənc analara, hamilə qadınlara məsləhət kimi yazılmışdır. Burada deyilir ki, hamilə qadın məsələsi hazırda mühüm məsələdir. Mədəni millətlərdə buna xüsusi əhəmiyyət verilir. Bizim nadan cəmiyyətimizdə hər il cəhələtpərəst ara həkmlərinin əlində minlərlə qadın və uşaq tələf olur.

Müəllif sonra hamilə qadına ilk gündən uşaq doğulub böyüyənə qədər necə qulluq, xidmət, qayğı göstərilməsini qeyd edir. O, qadınların özlərini də öz hüquqları uğrunda tələbkar olmağa səsləyir. "Möhtrəm bacılar! Bu sözlərimə diqqət edin. Bu məsələlərdə həyat məsələsi var. Həyatınızı puç etməyə razı olmayın... Siz bu məsələdə öz tələblərinizi qorusanız, ona nail olsanız, öz hüquqlarınızdan birinə nail olarsınız". Daha sonra oxuyuruq: "Hüquqlarınız barəsində gələcəkdə söhbət edəcəyik. Fəqət indilik deyirəm: yaqin ediniz kəndinizdən savayı

sizin hüquq tələb edən, ya insafat gəlib hüququnuza yol göstərən olmayacaqdır. Bir düşününüz, düşünüb insan olmağınızı bildiriniz".

Nəriman Nərimanov qadınların ictimai-siyasi həyatda böyük qüvvə olduğunu nəzərə alıb onları bir sıra tədbirlərdə iştirak etməyə çağırırdı. Belə kütləvi tədbirlərdən biri də vərəm və digər xəstəliklərə qarşı mübarizə məqsədilə keçirilən "Romaşka" çiçək bayramı idi. N.Nərimanovun təşəbbüsü ilə hər il Həştərxanda keçirilən həmin tədbirlərdə tibbə aid mühazirələr oxunur, siyasi-kütləvi söhbətlər keçirilir, qadınlar əhalidən ianə toplayırdılar. Bu tədbirlərdə azərbaycanlı qadınlar da iştirak edirdilər.

N.Nərimanov hələ inqilabi mübarizə illərinin gərgin dövründə "Hümmət" təşkilatına başçılıq edərək qadınlar arasında təbliğat aparılmasına xüsusi fikir verirdi. Onun təşəbbüsü ilə "Hümmət" təşkilatı məscidlərdə qadınlar üçün hüquqi mövzuda xüsusi mühazirələr təşkil edirdi.

Ölkədə milli azadlıq hərəkatı, inqilabi hadisələr, maarif və mədəniyyətin gətdikcə inkişafı Azərbaycan qadınlarının da düşüncələrini işıqlandırır, mübarizliyini, cəsarətini artırır. Ürəkləri azadlıq, tərəqqi hissələ çəşub-çağlayan Azərbaycanın ziyalı qadınlarının səsləri ictimai-mədəni tədbirlərdən eşidilməyə başlayırdı. Onlar H.B.Zərdabi, Nəriman Nə-

rimanov, M.Ə.Rəsulzadə, C.Məmmədquluzadə, Ə.B.Hüseynzadə, Ə.B.Ağayev, Ə.B.Topçubaşov, H.Z.Tağıyev, Fətəli xan Xoyski, H.B.Ağayev, R.B.Əfəndizadə və b. maarifpərvər, milli azadlıq carçılarının işıqlı ideyalarından ruhlanıb, ictimai-siyasi həyatda fəal iştirak etməyə başlayırdılar.

Münəvvər xanım Əlixanova 1911-ci ildə ilk "İşıq" qadın jurnalında yazırdı: "Əgər biz öz hüquqlarımıza malik olmaq istəyiriksə, lazım və vacibdir ki, qeyrət edərək ciddi bir surətdə müttəfiq olub, öz əməl və arzularımızı kəndi əql və fərasətimizlə ələ götürək. Gərək hamımız tamam bacarıqlarımızı hərəketə gətirib iş dalınca yüyürək, öz yaralarımıza ittihad ilə məlhəmlər qoyaq. Bunu da bilməliyik ki, tək əldən səs çıxmaz; hər bir əqdamatda birlik böyük rol oynayır".

Münəvvər xanım bu dəyərli məqaləsinin axırında qeyd edirdi ki, qadınları cəhələtdən elm, mədəniyyət, tərbiyə çıxaracaqdır. "Bizə elm ilə bərabər, azadlıq da vacibdir".

Fevral inqilabında Çarizmin devrilməsinin ilk sədası Bakıya çatanda, burada əzəmətli İsmailiyə binasında Qafqaz müsəlmanlarını, N.Nərimanovun da iştirak etdiyi qurultay keçirildi.

Milli azadlıq mübarizəsinin coşduğu bu qurultayda Azərbaycanın ilk maarifpərvər qadınlarından Tiflis müəllimlərinin nüma-

yəndəsi Sara xanım Talışinska-ya, Azərbaycanın nümayəndəsi Şəfiqə xanım Əfəndizadə, Bakı Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətinin nümayəndəsi Sara xanım Vəzirova da iştirak edirdilər. Qadınların salonda üzü açıq oturmaları müsəlman aləmində möcüzə idi. Cahil kişilərin dişləri elə kilidlənmişdi ki, danışmağa söz tapmırdılar.

Sədr çıxış etmək üçün sözü Şəfiqə xanım Əfəndizadəyə verdi. Şəfiqə xanım xitabət kürsüsünə yanaşdı. Yüzlərlə göz ona zillənmişdi. Mövhumatpərəstlər ona kinli-kinli baxırdılar. Lakin bu cəsarətli qadına fərəh və iftixarla baxanlar da az deyildi. Şəfiqə xanım Şərq qadınlarının hüquqlarından, onlara azadlıq verilməsindən, uşaqlar üçün məktəblər açılmasından danışdı...

Sonra Sara xanım Talışinska-ya xitabət kürsüsünə qalxıb çıxış etmək istəyəndə hay-küy qopdu. —Ay camaat, nə durmusunuz! Görmürsünüz ki, bizi kişi yerinə qoyurlar?!

—Arvad hara, məclis hara?! Bu qəbahətdir!-deyə bir nəfər salonda elə haray qopardı ki, küçədən keçənlər ayaq saxladılar.

Lakin salonda çışqıranlardan daha güclü bir qüvvə var idi. Ziyalılar ilk qadın azadlığı carçılarını həmrəyliklə qarşıladılar.

Ara qarışanda maarifpərvər ziyalılar qadınların birteher gizli yolla aradan çıxardılar.

Azərbaycanın ilk maarifpərvər qadınlarından Şəfiqə xanım Əfəndizadənin doğma xalqını maarif və mədəniyyətin inkişafına səsləyən çağırışları "Şərqi rus", "Açıq söz", "Azərbaycan" qəzetlərinin, "Dəbistan", "Məktəb", "Dirlik", "Şərq qadını" və b. mətbuat orqanlarının səhifələrində də eşidilirdi. Həsən bəy Zərdabinin ömür-gün yoldaşı, görkəmli maarifçi Hənifə xanım Məlikova Şəfiqə xanımın Şərq aləmində əksədə salan publisistik fəaliyyətinə yüksək qiymət verərək deyirdi: "Qadın təhsili məsələsində sən Həsən bəyden daha çox iş görə biləcəksən".

Azərbaycanda milli mətbuatın inkişafı, onun səhifələrində qadın məsələsinin geniş işıqlandırılması, Nəriman Nərimanovun, maarifpərvər ziyalıların çıxışları milli azadlıq hərəkatının güclənməsinə, qız məktəblərinin, qadın xeyriyyə cəmiyyətlərinin yaranmasına səbəb olur, qadınların musiqi təhsilinə, teatra, incəsənətə maraqların artırdı. Bu dövrdə ilk azərbaycanlı qadın Səkinə xanım Axundzadənin pyesləri milli teatr səhnələrində tamaşaya qoyulur, Şövkət Məmmədova, Fatma

Muxtarova kimi müğənnilərin ifaları ürəkləri rıqqətə gətirirdi.

Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin dövlət işlərində maarifpərvər qadınların - Şəfiqə xanım Əfəndizadənin, Mədinə xanım Qiyasbəylinin, Məryəm xanım Bayraməlibəyovanın, Xədicə xanım Ağayevanın, Səriyyə xanım Əhmədovanın, Nəimə xanım Usubbəyovanın... iştirakı, parlament tərəfindən qadınlara Şərqdə ilk dəfə seçki hüququnun verilməsi gələcək böyük yeniliklərdən xəbər verirdi.

1920-ci il aprel çevrilişindən sonra nə qədər Azərbaycan Xalq Komissarlar Şurasının sədri Nəriman Nərimanov sağ idi (1925), Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin müstəqil dövlətçilik ideyaları yaşayırdı. Bu narahat dövrdə N.Nərimanovun təşəbbüsü ilə Bakıda böyük satirik şairimiz M.Ə.Sabirə ilk heykəl qoyulur, maarif, mədəniyyət, təhsil, qadın azadlığı və hüquqları sahəsində mühüm işlər görülür. Kəndlərdə, qəsəbələrdə mədəni həyatın ilk cüvərləri baş qaldırır, qız məktəbləri, kitabxanalar, qadın klubları, savad kursları təşkil edilir. Azərbaycanda 1921-ci ildə ilk dəfə olaraq Ali Pedaqoji Qadın İnstitutu, Bakı, Gəncə, Şəki, Quba, Naxçıvan və başqa yerlərdə açılan darülmüəllimatlar qızların təhsilə səsləyirdi.

Qadınların maariflənməsi və azadlığı üçün həyata keçirilən tədbirlərin əksəriyyəti Nəriman Nərimanovun adı ilə bağlı idi.

Cəmi 4 ay sonra - 1920-ci ilin sentyabrın 1-də azadlıq carçısı Bakıda Nəriman Nərimanovun təşəbbüsü ilə Şərq xalqlarının Birinci qurultayı keçirildi. Bu milli mübarizə əhvalı məclisə Türkiyədən, Rusiyadan, Orta Asiyadan, Əfqanıstandan, Misirdən, Hindistandan, İrandan, Çindən, Koreyadan, Suriyadan 1891 nümayəndə gəlmişdi. Tarix elmləri namizədi X.Vəzirov "Kommunist" qəzetində dərc etdirdiyi məqaləsində yazırdı: "Qurultayın birinci iclasını Azərbaycan İnkilab Komitəsinin sədri, Şərq xalqlarının azadlığı uğrunda mübariz Nəriman Nərimanov açdı. O öz giriş sözündə müstəmləkə zülmü altında inləyən Şərq xalqlarının ağır vəziyyətindən danışdı, onları birliyə, birləşmiş qüvvə ilə imperiyalığa ağırlığını yıxmağa, zülm zəncirlərini parçalamağa çağırırdı".

(davamı növbəti saylarımızda)

Sabir GƏNCƏLİ (MƏMMƏDOV),
tarix elmləri doktoru.